

316.612(082)
Г87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 4

20. Там само. – Спр. 9.
21. Державний архів Рівненської області. Ф. Р. – 22. – Оп. 1. – Спр. 38.
22. Там само. Ф. Р. – 22. – Оп. 1. – Спр. 81.
23. Там само. Ф. Р. – 29. – Оп. 1. – Спр. 4.
24. Там само. Ф. Р. – 31. – Оп. 1. – Спр. 3.
25. Там само. Ф. Р. – 51. – Оп. 1. – Спр. 2.
26. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р. – 196. – Оп. 1. – Спр. 16.
27. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов. – Донецк: Донбас, 1980.
28. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Збірник документів та матеріалів. – К.: Наукова думка, 1969.
29. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944. В. 2-х кн. – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1995.
30. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна» [Спогади та роздуми очевидця]. – К.: Смолоскип, 2002.

Ольга Тарасова, Євгенія Широкова

Деякі аспекти дослідження націоналізму

Стаття присвячена методологічному дослідженню проблем становлення і розвитку концепцій націоналізму. Автори намагаються систематизувати основні підходи до дослідження цієї актуальної проблеми.

The article is devoted to methodological research of problems of becoming and development of concepts of nationalism. Authors try to systematize the basic approaches to research of this actual problem.

Яскраво вираженими провідними світовими тенденціями сьогодення є: глобалізація і ренаціоналізація світу, тобто духовне і національне відродження народів, творення їхніх нових держав. Тому особливої актуальності набуває дослідження феномену націоналізму.

Один з видатних діячів Організації українських націоналістів Д. Андрієвський порівняв націоналізм з бритвою. З одного боку, це необхідна річ, а з іншого – в руках дитини вона може стати небезпечною іграшкою [4, с. 17].

Словами «націоналізм», «консерватизм» чи «лібералізм» позначають як традиції політичної думки (або концепції політичної філософії), так і політичні ідеології. Визначення поняття «націоналізм» відбувалося *post factum*. При визначенні даного поняття значну роль відіграла та відіграє взаємодія та взаємовплив традицій, а також

зміни у часі та географічному просторі. Слід також зважати на здатність націоналізму існувати під прикриттям інших ідеологій. Більшість визначень, які прагнуть зафіксувати «серцевину» націоналізму зводяться до дефініцій, що націоналізм – це ідеологія, в якій нація є найважливішим поняттям і головною цінністю.

Вперше слово «націоналізм» застосував Йоган Готфрід Гердер в одному зі своїх творів у 1774 році, яке поширилось у повсякденній мові з середини XIX століття. Але і в наш час тривають дискусії з приводу того, що таке націоналізм. Вчені так і не дійшли спільної думки з приводу визначення сутності націоналізму. Сучасна кількість його визначень співпадає з кількістю різновидів його проявів, починаючи з XVIII століття. Більш-менш повне визначення націоналізму повинно включати всі його типові прояви протягом XIX–XX століть, в тому числі націоналізм як державних так бездержавних народів.

У повсякденному мовленні «націоналістом» називають того, хто беззастережно ставить інтереси своєї нації над інтересами інших націй, і хто готовий знехтувати інтересами інших націй заради святого егоїзму своєї власної. Виходячи з цього, націоналізм можна трактувати як перебільшену, нетолерантну форму національної свідомості.

Один з найвідоміших західноєвропейських дослідників націоналізму Е. Д. Сміт, намагаючись знайти спільні ознаки для всіх різновидів націоналізму, подає такі основні твердження:

- 1) Людство природним чином поділяється на нації;
- 2) Кожна нація має свій самобутній характер;
- 3) Джерелом усієї політичної влади є нація, колектив в цілому;
- 4) Задля свободи й самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією;
- 5) Нації можуть зреалізувати себе тільки у їхніх власних державах;
- 6) Відданість нації державі перевершує інші відданості;
- 7) Найважливішою умовою всесвітньої свободи і гармонії є зміцнення національної держави [2, с. 13].

Такий підхід можна назвати націоналізмом в широкому значенні слова. Такий націоналізм протягом кількох століть не виступав у Європі у вигляді окремої політичної ідеології. Він був складовою частиною таких традиційних європейських політичних ідеологій як лібералізм, консерватизм, соціал-демократизм, комунізм, фашизм. Слово «націоналізм» застосовують в широкому значенні як ідеоло-

гію, націлену на утвердження нації та національних держав, коли гонять про ХІХ століття як про «епоху націоналізму».

Явище ХХ століття – націоналізм у вузькому значенні слова. Він виникає одночасно з «націоналістичними» політичними партіями, які позиціонували себе як конкуренти інших партій у боротьбі за політичну владу.

Відомий дослідник націоналізму П. Альтер зазначає, що націоналізм є політичною силою, яка визначала особливості європейської та світової історії протягом останніх двох століть значно більшою мірою, ніж ідеї свободи. В своїй статті «Націоналізм: проблема визначення» він зазначає, що розмаїття тих політичних явищ, які об'єднують під назвою «націоналізм», вказує на багатозначність цього терміна, який сьогодні широко застосовують у політичному та науковому мовленні [2, с. 211].

Автор численних книг і статей з проблем націоналізму, один з найвідоміших його дослідників, Е. Гелнер вважає, що утвердження нації як центральної цінності характеризує націоналізм як політичну ідеологію, головним постулатом якої є вимога збігу кордонів держави з кордонами нації. Саме таку державу і стали називати «національною». Насправді, націоналізм є ідеологією, що намагається утверджувати державу саме такого типу. Е. Гелнер вважає національну державу базисним елементом міжнародного порядку: взаємовідносини між державами є, перш за все, відносинами між націями, а національні інтереси – їхній вирішальний чинник [2, с. 119].

Націоналізм – це, передусім, політичний принцип, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися. Цим принципом можна визначити націоналізм як почуття та рух. Націоналістичне почуття – це або відчуття гніву, викликане порушенням цього принципу, або ж відчуття задоволення від його дотримання. Такі почуття і викликають націоналістичний рух того чи іншого типу. Націоналістичний принцип може порушуватись різними способами. Національне почуття дуже чутливе до тієї форми порушення націоналістичного принципу, коли правителі політичного утворення належать до іншої нації, ніж більшість підлеглих їм людей. Для націоналістів – це найгрубіше порушення політичної справедливості. Тобто, націоналізм виступає як теорія політичної легітимації, вимагаючи щоб етнічні кордони тієї чи іншої держави не відокремлювали правителів від решти громадян.

П. Альтер вважає, що розмаїття тих політичних явищ, які об'єднують під назвою «націоналізм», вказує на багатозначність цього терміна, який широко застосовують в науковій та політичній лексиці. Програму повстанського руху на Балканах в ХІХ столітті, чи в Африці у ХХ столітті можна аналізувати на основі цього поняття і як гноблення одного народу іншим. Історія свідчить, що націоналізм може бути складовою частиною як імперіалізму, так і антиімперіалізму. Він поєднується не тільки з прагненням до суспільного, політичного, економічного та культурного звільнення, а і з відповідними формами гноблення.

Для народів і особистостей націоналізм часто означав звільнення від політичного та суспільного приниження. Він також досить часто означав для них замах на свободу або її обмеження, а також загрозу для фізичного виживання. Найжахливішим прикладом цього є політика геноциду націонал-соціалізму. Таким чином, націоналізм може містити в собі як позитивні можливості, так і загрози, набуваючи різних форм та «національних» різновидів. Націоналізм не існує як щось єдине, як щось єдине існують тільки різноманітні форми його проявів.

У політичному енциклопедичному словнику націоналізм визнається як теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у розв'язанні політичних, державних економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем соціально-економічного, політичного і духовно-культурного розвитку країни, традиціями, станом суспільної психології та специфікою довколишнього соціосередовища. Така самоідентифікація відбувається на двох рівнях – етнічному і національному – і, залежно від домінування якісних рис лише одного з них, може проявитися як націоналізм агресивний, руйнівний, зоологічний, або ж як націоналізм творчий, прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу (М. Бердяєв) [3, с. 384].

Націоналізм досить суперечливе політичне і духовне явище. На думку Ентоні Д. Сміта, це політичний рух, який відрізняється лояльним ставленням його учасників до власної етнічної або національної спільноти, ознаками якої є міф про спільне походження та культуру, історична пам'ять, зв'язок з батьківщиною тощо. Ця лояльність, базуючись на загальних родинних зв'язках та спорідненості політичних ідеологій, ви-

тісняє прихильність до інших груп і призводить до прагнення етнічних і національних спільнот мати власну незалежну державу.

Націоналізм також визначають як психологію, соціальну практику, ідеологію, світогляд і політику підлеглості одних націй іншим, пропаганду національної винятковості і переваги, розпалювання національної ворожнечі і конфліктів.

У сучасній науці переважають чотири основні підходи до вивчення проблем націоналізму: позитивний, негативний, дуалістичний та критичний.

Представники позитивного підходу розглядають націоналізм як:

- 1) Як політичну і антропологічну теорію про природний поділ людства на нації;
- 2) Право кожної нації на суверенну державу;
- 3) Теорію про збереження національної культури;
- 4) Настанову, що підносить національні характеристики народу (мова, культура, традиції).

Представники негативного підходу в дослідженні проблем націоналізму вважають його помилкою, яка підриває стабільність, створює нові конфлікти, веде до революцій та війн і призводить до катастрофічних наслідків для людей.

Представники дуалістичного підходу відзначають, що націоналізм – це своєрідний двосічний меч, одне лезо якого може бути силою для об'єднання, друге – енергією для руйнування. Необхідно підкреслити, що цей підхід, маючи ряд позитивних моментів, «кульгає» на морально-оціночні критерії.

На думку представників критичного підходу, націоналізм – це багатовимірне, надзвичайно складне і суперечливе явище, динамічний і об'єктивний процес з певними законами та тенденціями [1, с. 23].

Слід зазначити, що феномен націоналізму торкається як раціональної, так й ірраціональної сфери людського буття. А багатоманітність його трактувань свідчить про прагнення об'єктивно пізнати це явище.

Література

1. 1. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992.
2. 2. Націоналізм: Аятологія. – К.: Смолоскип, 2000. – 882 с.
3. 3. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. 4. Формування української нації: Історія та інтерпретації. – Л., 1995.